

MUALLIF USLUBINI BELGILASHDA OKKAZIONALIZMLARNING O'RNI

f.f.f.d. (PhD) Ibragimov Xayrulla Hamdamovich

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti

Mamatkulova Malikaboni G'ani qizi

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali 402-22-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi o'zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida badiiy matnni muallif shaxsiyati bilan bog'liq holda o'rganish masalasi, mualliflik uslubini aniqlashda leksik sathdagi individual hodisalar, xususan okkazionalizmlarning o'rni tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Okkazionalizm, sath, uslub, muallif, frazeologiyalar, fojeaviy ruh, semantik jihat, tanqidiy ruh, kinoya, istehzo, birliklar.

Badiiy matnda muallif uslubini belgilovchi omillar rang-barang bo'lib, ular orasida leksik darajadagi individual hodisalar alohida ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikda muallif uslubini aniqlashda leksik birliklarning individual qo'llanilishi muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Shunday hodisalardan biri – okkazionalizmlar bo'lib, ular muallifning tanlagan mavzusi, estetik maqsadi hamda individual dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq holda yuzaga keladi. Xususan, okkazionalizmlar muallif ijodida tilning imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, tanlangan mavzuning mazmun-mohiyatini chuqurroq ochishga xizmat qiladi. O'zbek adabiyotshunoslari va tilshunoslari ta'kidlaganidek, bunday birliklar muallifning estetik pozitsiyasi va mavzuga bo'lgan munosabatini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Okkazionalizmlar badiiy matnda til me'yoridan ongli chekinish natijasida yuzaga kelib, muallifning estetik niyati, dunyoqarashi hamda tanlangan mavzusi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Ilmiy tadqiqotlarda okkazionalizmlar ko'pincha nazariy jihatdan izohlangan bo'lsa-da, ularning mualliflik uslubini belgilovchi omil sifatidagi mavzu bilan bog'liqligi masalasi yetarli darajada kompleks tahlil qilinmagan. Holbuki, badiiy asarda muallif tanlagan mavzu yangi leksik birliklarning yuzaga kelishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi va bu birliklar muallif uslubining eng barqaror belgilaridan biriga aylanadi.

Muallif tomonidan yaratiladigan okkazionalizmlar, avvalo, mavzu talabi bilan belgilanadi. Har bir badiiy mavzu o'ziga xos semantik maydonni shakllantiradi va mavjud til birliklari bu maydonni to'liq qamrab ololmagan holatlarda muallif yangi

leksik birliklar yaratishga ehtiyoj sezadi. Masalan, insonning ichki ruhiy holatlari, psixologik iztiroblari yoki murakkab ijtimoiy jarayonlar tasvirida umumtil birliklari yetarli darajada ekspressivlikni ta'minlay olmaydi. Natijada muallif mavzuni yanada aniqlashtirish, chuqurlashtirish maqsadida okkazonalizmlardan foydalanadi. Bu esa ularning tasodifiy emas, balki mavzu tomonidan rag'batlantirilgan hodisa ekanini ko'rsatadi.

Okkazonalizmlar muallifning mavzuga bo'lgan shaxsiy munosabatini ochib beruvchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi. Bir xil mavzu turli mualliflar tomonidan yoritilganda, aynan okkazonal birliklar ularning individual yondashuvini aniqlab beradi.

Muallif mavzuni:

fojeaviy ruhda yoritganda – semantik jihatdan og'ir, keskin ohangli so'zlar;

tanqidiy ruhda yoritganda – kinoyaviy va istehzoli birliklar;

lirizm ustuvor bo'lgan hollarda esa – yumshoq, obrazli va emotsional okkazonalizmlar yaratadi.

Shu tariqa, okkazonalizmlar mavzuning ob'ektiv mazmunidan ko'ra, muallifning subyektiv talqinini til orqali ifodalash vositasiga aylanadi.

Muallif ijodida doimiy ravishda murojaat qilinadigan mavzular mavjud bo'lib, aynan shu mavzular okkazonalizmlarning muayyan tizimini yuzaga keltiradi. Ushbu tizim ma'lum so'z yasaliş modellari, takrorlanuvchi semantik belgilari va o'xshash emotsional-ekspressiv bo'yoqlari bilan ajralib turadi. Natijada okkazonalizmlar muallif ijodida barqaror stilistik ko'rsatkich sifatida shakllanadi. Bu holat muallif matnini boshqa ijodkorlar matnidan ajratib turuvchi muhim belgiga aylanib, mualliflik uslubining tanilishida muhim rol o'ynaydi. Okkazonalizmlar nafaqat nominativ ehtiyojni qondiradi, balki mavzuning estetik ta'sirchanligini oshiradi. Muallif til me'yoridan ongli ravishda chekinib, yangi birlik yaratish orqali:

o'quvchi e'tiborini mavzuning muhim nuqtalariga qaratadi;

badiiy obrazning yangicha qirralarini ochadi;

matnda yuqori darajadagi ekspressivlikni ta'minlaydi.

Bu jarayonda okkazonalizm mavzuning semantik markaziga aylanib, mualliflik uslubining eng faol ko'rsatkichlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Abdulla Oripov ijodida inson, vatan, umr va mas'uliyat kabi falsafiy mavzular ustuvordir. Shoir bu mavzularni yoritishda ko'pincha yangi semantik yuklama olgan so'zlar va muallifona birliklardan foydalanadi. Adabiyotshunoslar ta'kidlaganidek, Oripov she'riyatidagi bunday birliklar mavzuning falsafiy teranligini oshiradi, shoir tafakkurining o'ziga xosligini ko'rsatadi va individual uslubni mustahkamlaydi,

natijada okkazonalizm shoirning falsafiy qarashlarini til orqali shakllantirish vositasiga aylanadi.

Badiiy matnda mavzu faqat voqealar orqali emas, balki muallif yaratgan konseptlar orqali ham ochiladi. Okkazonalizmlar ana shu konseptual tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib, muallifning dunyoqarashi, qadriyatlari va estetik idealini til darajasida ifodalaydi. Shu boisdan okkazonalizmlarni tahlil qilish muallif ijodida qaysi mavzular ustuvor ekanini, bu mavzular qanday konseptlar orqali ochilayotganini va mualliflik uslubining individual xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

O'zbek tilshunosligida individual so'z ijodkorligi masalasi bir qator olimlar tomonidan yoritilgan. Jumladan, A. Hojiyev badiiy nutqda yangi so'zlarning paydo bo'lishini muallif tafakkuri va tasvir ob'ektining murakkabligi bilan bog'laydi. Olimning fikricha, muallif voqelikni o'ziga xos idrok etar ekan, mavjud til birliklari uning badiiy niyatini to'liq ifodalay olmay qoladi va bu holat yangi birliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Sh. Rahmatullayev esa badiiy matndagi okkazonal birliklarni muallif uslubining individual belgisi sifatida baholab, ularni "mavzuning lingvistik ifodasi" deb talqin qiladi. Uning ta'kidlashicha, okkazonalizmlar asosan muallif ko'p murojaat qiladigan mavzular doirasida shakllanadi va shu mavzularni ochishda faol ishtirok etadi.

Bu qarashlardan kelib chiqib aytish mumkinki, okkazonalizmlar – mavzudan tashqarida mavjud bo'la olmaydigan, mualliflik uslubiga xizmat qiluvchi hodisadir. Masalan, Cho'lpon ijodiga qaraylik, Cho'lpon ijodida shaxs erki, ruhiy izzitirob va milliy uyg'onish mavzulari markaziy o'rinni egallaydi. Bu mavzularni ifodalashda shoir ko'pincha mavjud til me'yoridan chekinib, yangicha so'z va birikmalar yaratadi. Adib ijodida uchraydigan muallifona birliklar inson qalbining nozik holatlarini, ichki izzitirob va umidsizlikni yanada ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Bu holat okkazonalizmlarning mavzu bilan bevosita bog'liqligini yaqqol namoyon etadi, shoir ruhiy kechinmalarni ifodalash uchun an'anaviy so'zlar doirasidan chiqishga majbur bo'ladi. Yoki Erkin Vohidov ijodiga qaraylik, Erkin Vohidov ijodida milliylik va tarixiy xotira mavzulari yetakchidir. Shoir xalqona asosga ega, ammo muallifona shakllangan birliklar orqali milliy ruhni kuchaytiradi va o'ziga xos uslub yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, okkazonalizmlarning mualliflik uslubini belgilovchi omil sifatidagi roli, ayniqsa ularning mavzu bilan bog'liqligi masalasi shuni ko'rsatadiki, okkazonalizmlar badiiy matnda tasodifiy yoki faqat nominativ ehtiyoj mahsuli bo'lmay, balki muallifning tanlagan mavzusi va unga bo'lgan munosabati bilan bevosita bog'liq holda yuzaga keladi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, muallif muayyan mavzuni yoritishda mavjud til birliklari imkoniyatini yetarli deb hisoblamagan hollarda, yangi leksik birliklar yaratishga murojaat qiladi. Bu birliklar mavzuning murakkab, noan'anaviy yoki sub'ektiv jihatlarini ochib berib, mualliflik uslubining individual qiyofasini shakllantiradi.

Adiblar ijodida okkazionalizmlar ijtimoiy-tanqidiy mavzularni kuchaytirish vositasi bo'lib xizmat qilgani, xususan, Cho'lpon she'riyatida ular ruhiy iztirob va shaxs erki mavzusini ifodalashda muhim rol o'ynagani, Abdulla Oripov hamda Erkin Vohidov ijodida esa falsafiy va milliy mavzularning konseptual ifodasiga xizmat qilgani kuzatildi. Bu holat okkazionalizmlarning muallif uslubida barqaror va tizimli hodisa ekanini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, okkazionalizmlar mualliflik uslubining leksik darajadagi eng muhim belgilaridan biri bo'lib, ular orqali muallifning estetik pozitsiyasi, dunyoqarashi va mavzuga bo'lgan munosabati til vositasida namoyon bo'ladi. Shu bois okkazionalizmlarni o'rganish jarayonida ularni muallif ijodidan, tanlangan mavzudan va umumiy badiiy konsepsiyadan ajratmagan holda tahlil qilish ilmiy jihatdan samarali yondashuv hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmonov A. Til va nutq munosabati. — Toshkent: Fan, 1999.
2. Xudoyberganova M. O'zbek tilining poetik leksikasi. — Toshkent, 2010.
1. Xudoyberdiyeva H. Ijodiy meros. – Toshkent: Yozuvchi, 2012.
2. Ro'zimuhammad B. Til va tafakkur estetikasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
3. Said A. So'z va sokinlik falsafasi. – Toshkent: Sharq, 2012.
4. Rajab M. Yangi o'zbek she'riyati yo'nalishlari – Toshkent: Akademnashr, 2021.
5. Qobul N. Zamonaviy til poetikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
6. Mirzo I. Mustaqillik davri she'riyati: lingvopoetika tahlili. – Toshkent: Sharq, 2019.